

Vážené kolegyně a vážení kolegové,

současný model publikování odborných prací v medicíně – vědeckých i doškolovacích – se setkává se stále narůstající kritikou. Ukazuje se, že je velmi výnosný pro nakladatele a omezující pro autory. Pracuje s ohromným ziskem – třeba v roce 2010 nakladatelství Elsevier oznámilo zisk £ 724 milionů – marže 36 % byla vyšší, než vykázal Apple, Google a Amazon. Od té doby, s přechodem na internetové publikování, stále roste. V roce 2013 byla marže už 40 %. Podílem na trhu předčí filmový průmysl*. Principem je, že vydavatelství vlastní kvalitní časopisy, ve kterých autoři, závislí na impaktu svých prací, musí publikovat. Tyto časopisy pak musí být vědcům dostupné, takže knihovny ústavů a univerzit je musí kupovat, pokud chtějí zůstat konkurenceschopné. Prostě – všichni musí...** Náklady jsou nízké, protože autoři, recenzenti i odborné redakce pracují bez nároku na odměnu. U open acces internetových časopisů platí za publikaci autoři, resp. jejich instituce. Umíte si představit tak báječné podmínky třeba při vydávání beletrie? (I když být vydavatelem brakové literatury také nemusí být špatný obchod.) Typická marže úspěšných společenských magazínů je kolem 12–15 %. Začátky přitom byly velmi skromné, do konce čtyřicátých let odborné časopisy vydávaly odborné společnosti samy – často na nekvalitním papíře, ne zcela pravidelně, s dlouhými lhůtami před publikací, neprofesionálně. U zrodu současného modelu stál československý občan, který absolvoval tři třídy obecné školy. Abraham Leib Hoch ovšem mluvil devíti jazyky – doma, na Podkarpatské Rusi, mluvil jidiš (v rodině), česky a hebrejsky (ve škole), na ulici pak maďarsky, německy, rumunsky, rusínsky, v armádě anglicky, francouzsky. Na začátku války přijal české jméno Jan Ludvík Hoch, v Budapešti organizoval přechody československých vojáků do emigrace, do čs. vojska ve Francii jej přijali, když tvrdil, že mu je 18 let – bylo mu 16. V britské armádě to dotáhl na kapitána, byl mu udělen Military Cross, pracoval pro tajné služby, na jejich doporučení si pro případ zajetí měnil jména, až si jedno z nich nechal i po konci války – Robert Maxwell. Jeho kariéra začala ve vesnické škole v podkarpatské Solotvině (tehdy Slatinské Doly), na jejím vrcholu bylo mediální impérium, které dodnes určuje způsob, jak se publikuje věda.

(Úplně na konci ovšem záhadná smrt ve vlnách Atlantiku, skandál, dluhy a krach, to však je už jiný příběh.) Maxwell v situaci, kdy britská vláda hledala způsob, jak zlepšit publikační možnosti pro britské vědce, jejichž skvělé výsledky jen těžko hledali cestu na veřejnost, nabídl cestu profesionalizace. Časopisy začalo vydávat specializované nakladatelství, později přejmenované na Pergamon Press. Velkoryse investoval do kvality, nahrál mu bezprecedentní nárůst vládní podpory vědy v celém vyspělém světě, možná také narůstající dominance angličtiny. V roce 1959 Pergamon Press vydával 40 časopisů, o šest let později jich bylo 150. Jenom profesionální vydavatelství mohla vyjít vstříc globalizaci vědy, podchytit obrovský nárůst vědecké produkce a systémem peer review zajistit standardizovanou kvalitu. Zdá se však, že systém narazil na své limity. Například asi polovina negativních výsledků farmakologických studií není nikdy publikovaná. Tlak na rychlé publikování brání důkladnému, ale pomalému výzkumu. Dnes by třeba Fred Sanger, objevitel sekvenování v genetice, který publikoval málo, ne získal Nobelovu cenu, ale nespíš by byl vyhozen. To, co redakce přijmou k publikaci, do značné míry určuje, o čem se bude bádát, takže originální myšlenky občas nemohou prorazit. Snad největší dilema je v tom, že státy investicí do vědy vlastně subvencují soukromá nakladatelství. Celý problém umocňuje nárůst internetových časopisů, kdy vědci (univerzity, stát) platí za publikace svých výsledků, zdarma je posuzují a rozhodují o publikacích s minimálními náklady pro nakladatele – jen drobná práce grafika a editora, žádný papír, žádné poštovné... (To nemluví o predátor-ských časopisech, o kterých jsem psal nedávno.)

Scéna se však mění. Již jsem psal o systému open access a internetových repozitářích výsledků výzkumu, všem přístupných zdarma, které podporují velcí sponzoři (Gates Foundation, WellcomeTrust). Nově se objevil, pro velké nakladatele ještě nebezpečnější model, pojmenovaný Sci-Hub. Jeho zakladatelka Alexandra Elbakyanová z Kazachstánu byla v roce 2016 vyhlášena vydavatelstvím Nature Publishing Group jednou z deseti nejvlivnějších osobností vědy. Věda má patřit vědcům, ne nakladatelům, řekla. Alexandra (nar. 1988), která studuje neurovědy

Obr. 1 Alexandra Elbakyan (zdroj: Wikipedia)

a programuje (pracovala na tématu brain-computer interface), vytvořila repozitář, na kterém v září 2016 bylo 62 milionů článků dostupných zdarma. Vědci ji poskytují svoje předplatné časopisů, z kterých kopíruje články do Sci-Hubu. Většina produkce, asi všech velkých nakladatelství, je tak k dispozici zdarma celé vědecké obci. V současnosti je sice v ilegalitě, Elsevier na ni vysoudil 15 milionů dolarů, ale Sci-Hub v činnosti, přes zákaz, pokračuje. Hrdinka nebo pirátka? (Science popsal Sci-Hub jako "an awe-inspiring act of altruism or a massive criminal enterprise, depending on whom you ask.") Ať už Sci-Hub dopadne jakkoliv, je jasné, že se blížíme konci starého modelu a nastupuje nový, mnohem otevřenější způsob publikování odborné literatury.

Na Vaše příspěvky se
i s redakční radou těší
prof. MUDr. Ivan Rektor, CSc.
předseda redakční rady

*S. Buranyi: Is the staggeringly profitable business of scientific publishing bad for science? The Guardian, Tuesday 27 June 2017.

**Týká se zejména oficiálních časopisů velkých odborných společností. Třeba velmi kvalitní Movement Disorders Journal vydává soukromé nakladatelství (Wiley) pro významnou odbornou společnost, která navíc předplatné časopisu začlenila do členského poplatku. Časopisy jako Neurologie pro praxi vydává také soukromý subjekt (Solen), ale o své místo musí soutěžit jenom svojí kvalitou.